

КРИТИКЕ, ПРИКАЗИ, ИЗВЕШТАЈИ
CRITIQUES, COMPTE-RENDUS, RECENSIONS

Maria Todorova. *IMAGINING THE BALKANS* (Замишљање Балкана),*
Oxford University Press, New York/Oxford, 1997

Као што сам наслов *Imagining the Balkans* (Замишљање Балкана) наговештава, књига Марије Тодорове спада у домен балканологије, односно бави се проблематиком „балканизма“: какву представу о Балкану имају други (првенствено Запад), како га доживљавају они који на њему живе и како су термини који се односе на појам „Балкан“ настали, како су ушли у свакодневну употребу и са којим значењем.

Да би се разумело шта Тодорова подразумева под балканологијом (балканизмом) треба најпре објаснити појам „оријентализам“.² Едвард Саид, творац „оријентализма“ и критичар оријенталистике, под тим појмом подразумева више ствари. „Оријентализам“, у свом општепознатом прихваћеном значењу као оријенталистика, је научна дисциплина која се бави Оријентом. С тим у вези је начин размишљања о Истоку, или како се Саид прецизније оградајује, о арапском, муслиманском Блиском истоку, заснован на наглашавању разлика између Истока и Запада као полазне тачке за разрађивање теорија, стварање епова, романа, описа друштвених и политичких односа Оријента. Оријентализам, по Саиду, карактерише мешавина научних и мањевише измишљених значења која се приписују Оријенту. У свом трећем значењу, оријентализам се од краја XVII века уста-

новљује као институција Запада за бављење Оријентом: о Оријенту се доносе судови и даје мишљење, предмет је изучавања, он се описује, класификује, њим се управља, укратко оријентализам представља начин доминације Запада над Оријентом.³

Тодорова не заступа гледиште да је балканистика (балканизам) варијанта оријентализма као неки други балканолози, на пример Милица Бакић-Хејдн и Ели Скопетеа,³ и наводи следеће разлоге против: 1) за разлику од појма Оријент, који је неодређен и неоцишљив, Балкан је конкретан (има јасно одређено географско значење и историјски распон од отоманског освајања); 2) оријентализам представља уточиште од отуђеног и индустријализованог Запада и карактеришу га егзотика, сензуалност, сексуалност, феминизираност; Балкан је, напротив, мужеван, примитиван, суров, неуглађен и неуредан; 3) Балкан као концепт карактерише стање промене, недовршености, хибридног, везује се за појам раскрснице (или моста, као код Иве Андрића), маргинализован положај – ни европски, ни неевропски, али се не квалификује по принципу дефинитивне разлике; 4) одсуство колонијалног

* књига је недавно објављена на српском под насловом *Имагинарни Балкан*.

наслеђа – балкански народи себе не доживљавају као колонијализоване: 5) оријенталистика одређује ислам као различит, док се балканологија бави хришћанима; 6) оријенталистика је у суштини расистичка јер категоризује народе који не припадају белој раси; 7) Балкан себе идентификује на супрот исламу.

Тодорова даје хронолошки преглед настанка појма о Балкану како код странаца тако и од стране становника Балкана, који датира од његовог „открића“ почетком модерног доба, преко различитих представа о њему у XIX веку, па до увођења термина „Балкан“ и „балканизација“ као негативних категорија и речи са погрдним значењем почетком XX века, нарочито у време балканских и Првог светског рата, као и у току југословенске кризе и рата 90-их година. Тако је за Балкан карактеристично да постаје предмет интересовања скоро искључиво у кризно и ратно време као и у вези са насиљем, док иначе не заслужује пажњу светске јавности. Балкански народи су први пут скренули на себе пажњу западне јавности својом борбом за политичку и социјалну еманципацију током XVIII и XIX века. До тада се сматрало да становништво Балкана спада у неиздиференцирано Отоманско царство, или се за њих знало као за турске хришћане. Од његовог „открића“ у XIX веку дискурс о Балкану карактерише мешавина романтизма и реалне политике, па се могу издвојити два супротна става: заузимање за балканске народе и њихово демонизовање. Тодорова уочава два општа обрасца који су доминирали у ставовима о Балкану: аристократски и буржоаски. Аристократски је карактеристичан за почетак XIX века, нарочито међу британским путописцима, аристократима, који су се идентификовали и саосећали са отоманском владајућом класом и моћи коју је она представљала. Буржоаски је саосећао са балканским народом, који је, до-

душе, сматран заосталим, али не и без потенцијала да крене путем напретка.

За формирање негативног мишљења о Балкану Тодорова истиче као пресудне прве две деценије XX века, у току којих се негативно значење појма Балкан доводи у везу са насиљем и политичким немирима. Догађаји као што су устанак у Македонији и Босни, атентат на Драгу и Александра Обреновића, балкански ратови и Сарајевски атентат пресудно утичу на формирање мишљења о Балкану као попришту насиља. С тим у вези треба напоменути да се Тодорова мање бави огромним утицајем који је на формирање оваквог мишљења о Балкану имала арогантна и безобзирна идеологија европског империјализма, који се тада налазио на врхунцу своје економске и политичке моћи и осећања супериорности према малим и колонијализованим народима. Таква политика је и довела до стварања стереотипа о Балкану, а исти ови елементи експанзионистичке политике капитализма утицали су и на садашњу југословенску кризу, и озбиљно прете да дестабилишу и угрозе Балкан.

У периоду хладног рата уместо појма Балкан у моду улазе појмови Источна и Југоисточна Европа (појмови који су у свом немачком облику били деградирани у току Другог светског рата), док се током 80-их година поново појављује некада деградиран појам Централна Европа, на испистирање неких интелектуалаца (Хавел, Кундера, Милош) „који су савршено усвојили културни модел политички исправног либерализма“. Ови интелектуалци се позивају на „супериорно“ хабзбуршко наслеђе желећи да се оgrade од термина Источна Европа за који сматрају да је пежоративан због његове везе са „инфериорном“ Русијом и Совјетским Савезом. Истовремено се на Балкану, на територији бивше Југославије, поново успоставља граница између Истока и Запада, која је уједно

граница између католичких и православних земаља (Словенија и Хрватска су „примљене“ у заједницу средњоевропских народа, док је остали део Југославије остао на Балкану). Балкан поново постаје маргинализован у Европи, а у америчкој спољној политици све је уочљивија тенденција да се Балкан повезује са Турском и Блиским истоком у јединствен регион у оквирима бивше Отоманске империје.

Тодорова оштро критикује Семјуела Хантингтона,⁴ по коме ће убудуће сукоби у свету бити последица културних а не економских и идеолошких разлика. По Тодоровој инсистирање на подели Европе на западно хришћанство и источно православље датира одскора и политички је мотивисано са циљем да се привилегује идеја о хомогенизованом Западу у односу на неразвијену, православну Источну Европу. Нису у питању културне, већ разлике између богатих и сиромашних, а Хантингтонова теорија служи као параван иза ког се заклања настојање да се заштити табор богатих.

Тодорова у својој књизи посвећује посебну пажњу југословенској кризи 90-их и ратовима који Балкан поново стављају у жижу интересовања и доводе у везу са озлоглашеним балканизмом. Тако, на пример, иако ратни сукоби не излазе из оквира бивше Југославије, у западним медијима, посебно америчким, поново се призива термин „балканизација“ у његовом најозлоглашенијем значењу, па рат у Југославији прераста у „балкански рат“. По Тодоровој, рат у Југославији није искључиво својствен Балкану, већ је последица коначне европеизације Балкана. Тежња за стварањем етнички хомогених држава није балкански феномен. Хомогенизација као историјски процесу Европи датира још од крсташких ратова, наставља се прогонима Јевреја и кроз остале облике „етничког чишћења“ па до стварања модерних националних држава. Процеси

хомогенизације и консолидације претходили су демократизацији која као политички облик владавине карактерише Западно Европу тек од XX века (за Немачку тек после Другог светског рата!). Идеја о мултинационалној држави, за какву се залаже Дејтонски споразум у Босни и Херцеговини, веома је нова и у вези је са америчком доминацијом у светској политичкој ацени, јер је балканизам као појам који карактерише етничку разноликост овог подручја до недавно имао негативно значење. Тодорова коментарише двоструки морал Запада, критикујући став лидера етнички очишћених западноевропских друштва који се, педесет година пошто су та гнусна дела починили, згражавају над Србима и бомбардују их речима и бомбама, у име „етничке разноликости“, да би у једном кутку Европе очували мултиетнички *Volksmuseum*, пошто су претходно даљи зелено светло за супротно.

Појам „балканизам“, по Тодоровој, у суштини се своди на питање моћи, јер они који живе у стабилним државама са висине гледају на оне који живе у слабијим. Балканске државе су настале мање водећи рачуна о интересима балканских народа, а више о интересима великих сила. Узроци који су Југославију увукли у грађански рат и довели до њеног крвавог распада нису искључиво унутрашњи, како то Запад истиче, приписујући их „балканском менталитету“, „прастарој мржњи“, „племенском менталитету“. Запад не може да негира сопствену одговорност за мешање у унутрашњу политику Југославије из прагматичних разлога, нпр. због места и будућности НАТО-а, улоге Сједињених Држава као суперсиле итд.

Ову књигу Тодорова је наменила првенствено читалачкој публици на Западу, којој се обраћа из потребе да објасни и супротстави своје мишљење ономе што је настало на Западу, а чије последице се осећају на Балкану. Слично Оријенту, Балкан такође служи као alter

его коме се приписују негативне карактеристике у односу на које је створен позитивни идентитет и самозадовољна представа о „европском“ и „западном“. Како у свом предговору наводи, ова студија се бави маргинализовањем – Балканом као дискурсом који су створили западни политичари и творци културе. Међутим, иако подстакнута предрасудама и стереотипним представама о Балкању, Тодорова не жели да направи исту грешку и да на стереотипне одговори стереотипом, јер не сматра да постоји један јединствени западни дискурс о Балкану, а осим тога не жели да пренебрегне несумњиво велики допринос који за балканолошку науку имају и Запад и Исток.

Балкан заслужује да буде предмет озбиљног и интегралног проучавања, али не као егзотично место и поприште суровости које фасцинира и одбија научнике са стране, већ због његове моћне онтологије која се стално и суштински мења. Књига Марије Тодорове препоручује се читаоцима не само због ерудичије ауторке, актуелне проблематике којом се бави, већ и због јасноће с којом износи своје ставове и убедљивости коментара, које поткрепљује обимном литературом наводећи изворе на енглеском, немачком, француском, бугарском, српскохрватском, грчком, турском и руском. На крају је битно напоменути да је ову књигу Тодорова написала у име оних балканских интелектуалаца који,

бавећи се проблематиком идентитета, иако свесни разлика које међу њима постоје, настоје да превазиђу међусобну нетрпељивост наслеђену из источноевропске прошлости.

Професор Марија Тодорова рођена је и одрасла у Бугарској, где је и докторирала на Софијском универзитету. Живела је у Грчкој, студирала у Москви, Ленинграду, Паризу и Оксфорду, сада живи у Сједињеним Државама где предаје на Флоридском универзитету.

Зорана Гаушчевић

¹ У оригиналу: *Orientalism* (у преводу: оријенталистика) има неутрално значење, док оријентализам може да има pejоративно значење. Данас се све више користи израз *Oriental studies* зато што је термин *Orientalism* непрецизан, а исто тако има негативну конотацију због везе са идеологијом експонената европског колонијализма XIX и почетком XX века. По аналогији термин „балканистика“ има неутрално значење, „балканизам“ има више негативну конотацију, док израз „балканистина“ има pejоративно значење.

² Edward W. Said, *Orientalism*, New York: Pantheon, 1978, 3.

³ Milica Bakic-Hayden, „Nestling Orientalism: The Case of Former Yugoslavia“, *Slavic Review*, sv. 54, br. 4, Winter 1995, 917–931; Elli Skopetea, *I Disi tis Anotolis. Ikones apo to telos tis Othomanikis Avtokratorias*, Athens, Greece: Gnosi, 1992, 97–98; Elli Skopetea, „Оријентализам и Балкан“, *Историјски часопис*, св. 38, 1991, 131–143.

⁴ Samuel P. Huntington, „The Clash of Civilization?“, *Foreign Affairs*, vol. 74, br. 3, Summer 1993, 23–49.

Никола Жутић, РИМОКАТОЛИЧКА ЦРКВА И ХРВАТСТВО,
ОД ИЛИРСКЕ ИДЕЈЕ ДО ВЕЛИКОХРВАТСКЕ РЕАЛИЗАЦИЈЕ
1453–1941, Институт за савремену историју, Београд 1997, 336

Већ на први поглед својим сјајно црним корицама са жутим текстом, нова књига др Николе Жутића привлачи пажњу. Провокативна већ од прве реченице увода књига се чита у даху, а о њој

се дуго размишља после читања. На то наводе многа полемичка места која читалац не може а да не упореди са данашњицом, са скорашњим искуствима из најближе околине. Да ли би ове